

Наталия ЙОВАНОВИЧ (Университет в Ниш, Сърбия)

ТРАДИЦИЯТА КАТО ФАКТОР ЗА БАЛКАНСКИЯ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ

THE ROLE OF TRADITION FOR THE CREATION OF MULTICULTURAL SOCIETY ON THE BALKANS

European integration of the Balkan countries implies liberation from traditionalism, the inferiority complex, haughtiness, and, most of all, from the xenophobic syndrome. In order to become part of Europe, it is necessary to identify the universal cultural values, to become familiar with the specific cultural characteristics of the Balkans peoples, to initiate the need to get to know other cultures, to develop possibilities to collaborate with others, with the different, and to find common interests with the close neighbours and more distant nations. Modern Balkan societies, which have decided to join the community of the modern European nations, face numerous challenges. In order to measure up to the standards for entering the European Union of nations, changes in all segments of social structure are necessary. The supreme standard which is expected is multiculturalism. The problems of the economies and the institutions of the countries are more explicit and therefore the society demands their solution. At the same time the necessity of changes in the sphere of spiritual culture is more serious and delicate since people give up their habits, prejudices, attitudes and values with greater difficulty.

Key words: multiculturalism, Balkan societies, tradition, traditionalism

Балканските общества са нагледен пример за мултикултурализъм, но това не означава, че се negliжира специфичното, особеното, оригиналното и основното във всяка национална автентична култура. Културата е динамична проява и всеки опит за културна самоизолация я води до деградация и самоунищожение. Културната история на Балканите изобилства с примери за класически псевдокултурни влияния. Многовековното феодално робство на балканските народи е оставило значителни следи върху християнската култура. Вършена е културна асимилация от страна на мюсюлманството чрез развитие на нови начини на живот и нови обичаи, които се откриват на ниво семейство, в начина на обличане на жените с шалвари и фередже, в начина, по който изглежда къщата, в подреджането ѝ, във вътрешното състояние на дома, в начина на подготовката на различни видове храна, в забавленията и в множеството обичаи. Мохамеданската вяра са приемали единици и социални слоеве, но културните елементи и моралните образци – цялото общество. Турското кафе, баклавата, мусаката, бюрекът, турцизмите в езика, ориенталският мелос и турските мотиви в музиката, зурната, дайретото еднакво присъстват в културата на Босна, Сърбия, България и Гърция.

Съвременните общества на Балканите, които са се ориентирали към присъединяване към модерните европейски народи в ЕС, се сблъскват с различни предизвикателства. За да достигнат стандартите за влизане в ЕС, трябва да се променят много сегменти на обществената структура. Най-големият стандарт, който се очаква да се постигне, е мултикултуралността. В културата на балканските народи могат да се идентифицират общи културни елементи. Те именно позволяват културната комуникация между балканските народи, а същевременно и толерантността на културните различия. Балканите са, независимо от своята разнолика култура, която изгражда единна културна територия, преди всичко общ дух.

Процесите на световната глобализация, европейската и регионалната интеграция са реалност. Културният плурализъм исторически предхожда мултикултурализма. Културният плурализъм означава равноправни и толерантни отношения между националните култури. Успоредно с политическите проекти, които днес се изграждат, наред с идеята за проникването на културите (мултикултурализъм, интеркултурализъм) и различните нива на интеграция (регионални и европейски), необходимостта от опазването на културната идентичност е още по-осъзната (културни особености, самобитност). Мултикултурализмът засяга всичко това, освен обществата, които се намират на висок стадий на обществено развитие, но и те са белязани с модерната глобализация на народите в преход.

Народите в преход са такива общества, които са във фазата на преминаване в по-развито състояние на обществото, от затворено към отворено общество. Това по правило са били затворени общества с доминиращо развитие на традиционното, догматичното, склонни към социални стереотипи и неподготвени да приемат другостта, да уважават различието, откъдето и да идва то. Преходът като комплексна и динамична обществена промяна става модел за реконструкция на обществата (Lazić 1995: 44)

Проблемите на обществото в икономически и институционален план са очевидни и решаването им става неотменна част от дневния ред. В същото време необходимостта от промени в сферата на духовната култура е още по-тежка и деликатна, хората далеч по-трудно се отказват от навиците си, от предразсъдъците и ценностите си. Европейската интеграция на балканските народи подразбира освобождаване от традиционализма, от комплекса за малоценност и от надценяването на националните ценности, от онова, което е ксенофобски синдром. За присъединяването към Европа е необходимо да се идентифицират универсалните културни ценности, да се опознаят културните особености на националните балкански и останалите култури, да се развиват способности за сътрудничество с другите и различните, да се търсят общи интереси с народите от близкото, съседското обкръжение. Позитивният социален модел, който е способен да обедини предизвикателствата да се гради мултикултурна територия на Балканите, се опира на висшето образование. Създаването на единна европейска територия за висше образование се очертава като важен обществен ресурс за обединяване на културите и системите с различни ценности.

Парадигмата на новото време се характеризира с: глобализация на капитала, свободно движение на хора и стоки, идеи и знание; развитие на информационното общество и обществото на знанието; с нов облик на труда и нови дейности. В такова променено общество приоритети са знанието и информацията, университетът и медиите. Тези атрибути на социалната парадигма на XXI век ще определят цялостните межкултурни отношения и межкултурния диалог. Уеднаквяването на стандартите за висше образование по Болонския процес непосредствено ще повлияят и върху качеството и успешния медиен межкултурен диалог.

Двадесети век, с всичките си научни открития, с културните си проекти, с художествените си направления и комуникационни технологии потвърждава тезата на Маршал Маклуан, че светът е станал „световно село“. Бързината, с която се пренася информацията, е императив на модерния начин на живот и сега въобще не може да се помисли, че светът може да остане без мобилен телефон, интернет или изкуствен интелект.

Глобализацията става процес на заличаване на граници. Тя е синоним за ерозия на същността на суверенитета, но не и за отпадане на значението на националните държави. Стига се до интензивни социални и културни връзки в цял свят, а съвсем отдалечени места се свързват така едно с друго, че събития на хиляди километри едно от друго, се оказват тясно свързани и си влияят едно на друго.

Глобализацията не руши локалните култури, тя само ги освобождава от идеологическата примка на национализма. Чуждите културни влияния на Балканите са с многовековно присъствие, защото тази територия е и поприще на много псевдокултурни събития поради исторически, географски, политически и културни причини. В културен смисъл Балканите са само относително хомогенни, а фактически с много национални особености. Транзицията и евроинтеграцията ще бъде по-успешна, ако се разбере необходимостта от мултикултурно сътрудничество, в смисъл на пълно уважаване на националните културни специфични черти на балканските народи. Балканската културна мозайка се е подреждала с векове. Европеизацията на Балканите е и своеобразно предизвикателство и подход към транскултурната среда, при която приемащите и даващите постоянно сменят ролите си.

Главна тенденция за съвременните общества е тяхната обвързаност и зависимост на икономическо, политическо и културно ниво. Времето на социалната изолация е вече минало, а проникването на културите е все повече реалност и обществена необходимост. Евроатлантическата интеграция на Югоизточна Европа подразбира межкултурно сътрудничество и обвързване през приближаването до ЕС. То подразбира приспособяване на законодателството, институциите и процедурата по европейските стандарти. Това означава и подобряване на нивото на висшето образование. По своя път към европейска интеграция балканските държави правят огромни усилия да хармонизират собствените си стандарти с тези на ЕС във всички области на културния и обществен живот. Сътрудничеството на

интелектуално ниво добива ново значение. Страхът от изгубване на собствената идентичност директно разрушава целия традиционен национализъм, както и шовинизма. Европейската интеграция на балканските държави само потвърждава тезата за автентичност и перспектива. В същото време балканската духовност и културните различия са есенцията на европейската културна идентичност. Запазването на културната и националната идентичност е възможно само с включването в процеса на преход на глобално, европейско ниво. Фукояма предупреждава, че етническите различия могат да бъдат и значителна пречка за межкултурното сътрудничество.

Различието на балканските култури се е показало не като пречка, а като необходимо звено в европейското бъдеще на Балканите. Културната матрица като обща основа на балканските народи им облекчава пътя към Европа. Общото културно наследство, системата от вярвания, идеи, вяра, обичаи, са база за успешно мултикултурно сътрудничество. Европейската интеграция на балканските държави подразбира и освобождаване от бремето на миналото, предразсъдъците и традиционализма, стереотипите и манталитета. Гражданското общество, основано на категориите на индивидуалното и на личната отговорност, е предпоставка и необходимо условие за социален и културен просперитет на балканските държави.

Опазването на традициите позволява да се запази континуитетът на човека в историята чрез различието и другостта. Традицията е необходимо и неизменно условие за просперитета и развитието на обществото и на културата. Нейното познаване и уважение може да бъде подтик за познаване на други култури, за сътрудничество с другите и различните. Традицията, като колективна памет, е огромен опит, чрез който е достигната система от ценности. Тя не е дадена веднъж завинаги, тя е флуид, който се пренася генетически и същевременно се преражда и обогатява. Човекът като социално същество е вкоренен в традицията и преданията. Традицията е съвременността, миналото и визията за бъдещето; конститутивен елемент на всяка култура. Наченките на новото най-често са очертани в миналото, а ценността на миналото най-често се оглежда в перспективата за бъдеще. Езикът, писмеността, религията, народните предания, фолклорът, когато са запазени от традицията, позволяват на човека да се ориентира по-добре в настоящето и да планира бъдещето си.

Няма култура без традиция, но няма и развитие и перспектива за тази култура, която се спре, затвори и вкамени в историята. Традиционализмът е най-пагубната страна на традицията и на културата. Традиционализмът е пречка по пътя на всяко общество в преход по пътя на прогресивното развитие и културната интеграция в модерното европейско общество. Традиционализмът потиска всяка инвенция и творческа инициатива, смазва индивидуалността и не позволява налагането на модерна традиция в културата. Традицията може да бъде конструктивна за надграждането на културата или спирачка за развитието ѝ. Ценността на традицията има глобален аспект и универсално значение. Тя е била предмет на анализ на

теоретици от различни държави, епохи и ориентации – от Хегел и Теодор Адорн до Анри Льофевр.

Модернизацията на балканските общества е основно условие за изграждане на регионално обкръжение за интеграция и включване към ЕС. Позитивната страна на традицията, в смисъл на опит и ресурс за нови дейности е засилване на символите на колективната идентичност, на солидарността и лоялността на отделни групи. Доколкото традицията е дисфункционална, в смисъл се превръща в пречка за новите обществени отношения, за ограничаването на творчеството и подклаждането на конфликтите, то става дума вече за традиционализъм. Балканите са натоварени с негативизма на миналото, затова и перспективата на новите отношения трябва да се търси в модернизацията на всички културни равнища, в регионалното сътрудничество и в изграждането на цивилизовани общества и модерни институции. Трябва да се стигне до засилване на развитието на демократичните отношения на сътрудничество, до промяна на ценностната система по посока на универсалните и общо-приемливи ценности за света.

Всичките подялби на Европа по политически и идеологически различия не са могли да унищожат богатството на межкултурното сътрудничество на народите. Европейските общества са успели да изградят система от универсални човешки ценности, еднакво важна и за народите от източна, средна и западна Европа. Балканските общества се намират в различна, специфична историческа, социална, икономическа, политическа и културна ситуация. Тенденцията на развитието, преходът и евроинтеграцията изискват приспособяване към реалните условия, които са в държавите от регион. Цивилизационно и културоложки Балканите са място на кръстопът на интереси, на срещи и на конфликти. Политиката често е пречупвала своите интереси през гръбнака на балканските народи, довеждала ги е до войни, конфликти, изолации, дезинтеграция. Новите обществени правила, новият дух на времето, преходът и интеграцията, дават шанс на този регион за неконфликтен живот и за межкултурно сътрудничество. Мултиполярността е императив на новия свят, ориентиран към интеграцията на всички нива. Включването на балканските държави в процеса на евроинтеграцията предполага единство на традиционно, съвременно и модерно.

Комуникационната верига на територията на Балканите е съставена от обединена Европа, която изтъква ценностите на своята традиции, както и европейските Балкани са богатство и културно съдържание. Обединена Европа и европейските Балкани съставят автентичен културен комплекс, изобилстващ от различия. Уважаването на идентичността и културните различия е пътепоказател за обединяването на съвременния свят.

Тези атрибути на модерния свят рушат берлинската стена и всякакви социални бариери и проправят пътя на изграждането на мрежа между народите и държавите по начин, който подготвя промените в обществата в преход, за да отговорят на предизвикателствата на модернизацията. Усъвършенстването на комуникацион-

ните системи, пътната инфраструктура и медиите от една страна създават предпоставка хората да са все повече обвързани, интегрирани и зависими един от друг, а от друга – стандартите в образованието и конкретно – във висшето образование да бъдат еднакви за цялата европейска територия.

Медийната комуникация в „световното село“ руши социалните бариери и предразсъдъци и създава свободни условия за межкултурен диалог. Обществени и културните процеси, като мода, музика, кино, спортни състезания, завладяват бързо целия свят в директни медийни предавания. Откриването на Олимпиадата в Пекин в реално време покори гражданите на целия свят. В миналото остава времето, когато можеше да се контролира потокът на информация, идеи и внушения. Взаимообвързаността на света става комплексна и разнообразна, обхваща икономиката, политиката, медиите и културата. Посланията, които се пренасят и стават доминиращи, не са винаги позитивни, не са винаги в служба на мира и благосъстоянието. Войни, въоръжени нападения, тероризъм, дискриминация, също вземат глобални размери и с голяма скорост се разгръщат, където и да е по света. Затова днес по-силно от всякога се налага необходимостта от един и същ знаменател, под който да се поставят всички общества в името на мира и сигурността на планетата.

Глобализацията като социокултурен феномен прониква във всяко отделно общество по много начини – от интернет, кабелни и сателитни телевизии, кока-кола, хамбургер, та до мултинационалните компании. Глобализацията предполага единна световна система с висока степен на технологична, икономическа, политическа, военна, образователна и културна зависимост. Ефектите на глобализацията са разширяването на демокрацията като стандарт, унищожаване на авторитарните режими.

Във връзка с процеса на “обединяването на човечеството“, Гиденс изтъква и глобализацията на медиите. Според него тя се разгръща „хоризонтално“ като комуникация. В традиционните медийни форми на комуникация винаги се е развивала „вертикално“, вътре в границите на националната държава. Глобализацията довежда до хоризонталната комуникация, която се разширява и извън границите на отделните държави (Гиденс 2003: 476-477).

Модерното общество се сблъсква с дилемата: глобализация или идентичност. Недоизградените идентичности и културният провинциализъм на балканските държави са реална опасност за забавянето на межкултурното сътрудничество. Просвещението на народа и развитието на националната култура чрез отхвърлянето на лъжливи стереотипи на идентичността в постмодерния свят е сигурен път за развитието на европейския дух на интеграция.

Европейските държави са поликултурни общества. Културното различие само по себе си не е цел. То е начален момент, основа за реализиране на по-високи цели. Все повече е търсенето на межкултурния диалог в общностите, а този шанс се изправя и пред междубалканското сътрудничество. Това не е тежнение към мулти-

културна държава, а като към стандарт за общото съществуване, в което различията се толерират, приемат, обогатяват и водят към разбирането на универсалната истина. Общественият опит на модерния свят показва, че локалната култура не може да се запази в изолация, а също така, че на глобалния феномен не му пречат локалните специфичности. Затова преди всичко трябва да се използва шансът, който се дава чрез процеса на интеграция на балканските държави за качествена мултикултурна комуникация в условията на преход и на глобализация.

Присъединяването на Балканите към процеса на европейската интеграция предполага единство на традиционно, съвременно и модерно. Тази триада е основа за модела на кохерентните и функционални страни на живота заедно в балканските общества. Вирусът на традиционализма може да бъде много опасен за този културен триъгълник. Традиционализмът като лош културен избор и фактор за социална дезинтеграция може да забави процеса на европейска интеграция на балканските народи и цялостната перспектива на региона. Традиционното е свързано с анахроничното, с миналото, с аутистичното, с прекъсването на културната комуникация. На балканския път към европейските културни стандарти и ценности мултикултурността е спасителната формула за успеха. Традицията в своето изворно значение, е премостване на времето и облагодетелства развитието на културата към новото, по-доброто бъдеще. Прогресът е активна компонента на културата, който запазва ценностите от миналото. Екстремният и борбен традиционализъм е пренебрегване на традицията, на живота и съществуването въобще.

ЛИТЕРАТУРА

Божилковић 2007: Божилковић, Н. Култура и идентитети на Балкану. Ниш: Филозофски факултет.

Bottomore 1987: Bottomore, T. Политичка социологија. Загреб.

Гиденс 2003: Гиденс, Ан. Социологија. Београд, Економски факултет у Београду.

Гиденс 2005: Гиденс, Ан. Одбегли свет. Како глобализација преобликује наше животе. Београд: Стубови културе.

Castells 2002: Castells, M. Моћ идентитета, Загреб, Голден маркентинг.

Коковић 2005: Коковић, Др. Пукотине културе, Нови Сад: Прометеј.

Lazić 1995: Lazić, M. Pristup kritičkoj analizi pojma tranzicije. – „Luča”, 1-2.

Семприни 1999: Семприни, Ан. Мултикултурализам. Београд: Clío.

Стојковић 1993: Стојковић, Бр. Европски културни идентитети. Ниш: Просвета.

Фукујама 1997: Фукујама, Фр. Судар култура. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства.

Habermas 1982: Habermas, J. Проблем и легитимације у касном капитализму. Загреб.

Gellner 1988: Gellner, E. Plough, Sword and the Book, The university Chicago Press.

Heller 1992: Heller, A. Theory of History. London.

Parsons : Parsons, T. Evolutionari Universals in Society. – In: American Sociological Review, W. 29, No 3.